

Јасминка ГРГУРЕВИЋ

ИКОНЕ ИЗ ЦРКВЕ СВ. ЈОВАНА - КАЛИМОЖ

Кључне ријечи: Црква св. Јована - Калимож, комади дрвета са остацима бојеног слоја, конзерваторски радови, “новооткривене” иконе; Исус Христос, св. Јован Крститељ, св. Спиридон, Петар Рафаиловић.

Приликом обиласка цркве св. Јована у Калиможу, (заселак Бјелских Крушевица) екипа Регионалног завода за заштиту споменика културе из Котора¹ преузела је једанаест комада дрвета са остацима бојеног слоја, различитих димензија и различитог степена угрожености.

Више од 60 % дрвене основе било је деградирано механичким дејствима, црвоточином и влагом (**слика бр. 1**).

Слика 1.- Иконе из цркве св. Јован, Калимож, затечено стање на терену, снимљено 12. 02. 2004. године.

Снимио С. Баришић

---

¹ Иконе су преузете 12.02.2004. године. У комисији која је од Црквеног одбора преузела иконе су поред аутора овог рада били: арх. Зорица Чубровић, арх. Зорана Милошевић, мр арх. Илија Лалошевић, сви из Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор и арх. Слободан Баришић из Републичког завода за заштиту споменика културе Србије.

Наведени комади дрвета били су одложени на поду цркве, у углу, лијево од улаза, као материјал без значаја. Од три дрвене подлоге са остацима бојеног слоја био је направљен помоћни радни сто (слика бр. 2).

Слика 2.- Иконе из цркве св. Јована, Калимож, затечено стање на терену, снимљено 12.02.2004. године. Помоћни радни сто састављен од икона. Снимио С. Баришић.

Констатовано је да се ради о дијеловима икона на које је 1999. године, приликом обиласка цркве скренула пажњу колегиница Зорица Чубровић.²

Напомене ради, конзерваторско-рестаураторски радови на дрвеној конструкцији и иконама у цркви св. Јована изведени су током 2003. године. Том приликом третирани су дрвена конструкција иконостаса, престоне иконе из 1935. године и старије иконе (деизисна плоча, царске двери и два надвјерја), настале у радионицама бококторске сликарске породице Димитријевић – Рафаиловић у другој половини 18. вијека.³

Закључено је да је иконостас у цркви обновљен 1935. године и да су приликом те обнове, поред дрвене конструкције замијењене и престоне иконе.

² Користим прилику да се захвалим колегиници Зорици Чубровић која ми је за овај рад уступила своје биљешке са терена од 10.03.1999. године које се односе на цркву св. Јована, Калимож и цркву св. Николе, Репаје.

³ Конзерваторско-рестаураторске радове извела је стручна служба Завичајног музеја Херцег-Нови, сликар – конзерватор Горан Скробановић и виши ликовни техничар Александар Вукасовић.

Претпостављамо је да су престоне иконе замијењене јер су већ тада, 1935. године биле оштећене.

Дрвени фрагменти су транспортовани у Котор, у сликарски атеље Регионалног завода за заштиту споменика културе. Више од годину дана трајало је исушивање дрвене основе, грунда, бојеног слоја и идентификација самих фрагмената.

Фрагменти су идентификовани на основу димензија дебљине, врсте оштећења, начина обраде дрвене подлоге као и на основу слагања уочљивих бојених површина и цртежа.

Напомене ради, у овој фази ликовна и иконографска рјешења икона нијесу била читљива. Донесена је одлука да се и поред великог степена оштећења задрже оригинални дијелови дрвета као носач. Ова одлука је донесена у циљу поштовања принципа да дрвена подлога и бојени слој чине оригиналну, јединствену и неодвојиву цјелину.

Одлучено је да се за консолидацију дрвеног носача употреби восковно-смоласта смјеса. Ова смјеса се показала прикладном као консолидант дрвених носача на подручју Боке Которске, у условима недовољне свјетлости, повећане влажности и неадекватне циркулације ваздуха, у којима се најчешће чувају и излажу овакве иконе.

Примјена овог консолиданта узрокује промјену оригиналне структуре дрвета и бојеног слоја, али у оваквим и сличним случајевима примјена било којег другог консолиданта манифестује се на исти начин, док рјешење које подразумијева замјену оригиналне структуре дрвеног носача није оправдано како је већ раније изречено.

Како су восак и смола материјали природног поријекла, а сама смола и састави дио структуре дрвета, одлучено је да се сви фрагменти очувају у затеченом стању, да се дрвени носач консолидује овом смјесом и да се исти консолидант употреби и за фиксирање грунда и бојеног слоја.

Прецизније речено, одлучено је да восковно-смоласта маса буде једини нови материјал који се уноси у структуру сачуваних фрагмената. Прво су овом смјесом фиксирани сачувани остаци бојеног слоја. Затим су фрагменти слијепљени на могућим спојевима.⁴

---

⁴ Лијепљење дрвених фрагмената и све столарске радове на иконама из цркве св. Јована извео је техничар Томислав Пенев.

Столарске радове у износу од 280 € финансирао је Одбор за обнову цркве св. Јована на челу са тутором, г-дином Благојем Павловићем. Конзерваторски радови у износу 1750 € финансирани су преко Министарства културе из средстава Буџета Републике Црне Горе.

Потом су иконе потопљене у топлу восковно-смоласту масу, у саставу 60% калофонијума и 40% пчелињег воска.

Потапање је изведено у великом дуплом суду са топлом водом. Прије потапања иконе су загријане са лица и са полеђине инфра-црвеном лампом да би топла восковно-смоласта маса што дубље пенетрирала у саму структуру дрвета.

Иконе су потопљене лицем окренутим према горе. Током потапања контролисано је стање грунда и бојеног слоја. Иконе су биле потопљене у смјеси око 120 минута. По вађењу икона констатовано је да се њихова тежина повећала за око 50%. Промјена тежине дрвета може у неким случајевима да буде негативна околност, када је оваква врста консолиданта у питању. У овом случају процијењено је да је то позитивна околност која одговара нашем захтјеву да консолидонт преузме и улогу пуниоца.

Процес је дакле резултирао стабилизацијом оригиналне дрвене основе која је преузела функцију носиоца бојеног слоја. По стабилизацији дрвене основе приступило се њеном чишћењу од вишка восковно-смоласте масе и чишћењу бојеног слоја од наслага прашине, прљавштине и старог лака.

Израђена су нова ојачања позадине која прате оригиналну кривину сачуване дрвене основе. Ојачања су изведена од танких дрвених лајсни, дебљине 0,5 цм, ширине 5 цм, које су искривљене према оригиналној кривини, а затим су формиране под оптерећењем. Формиране лајсне су међусобно слијепљене восковно-смоластом масом дебљине до 2,5 цм, а затим су на исти начин аплициране на дрвену подлогу и то на мјестима старијих ојачања која, напомене ради, нијесу затечена, већ су идентификована по траговима ексера. Функција нових ојачања је по нашој замисли у осигурању спојева међу слијепљеним дјеловима. Бојени слој је заштићен слојем мат лака. За иконе су израђени нови независни носачи са отворима за хватање са задње стране. Ови носачи су прихватили нову тежину икона на једној страни, а на другој страни омогућили су њихов сигуран транспорт до било којег одредишта. У овом случају, што је посебно важно и до саме цркве св. Јована, по уској, стрмој и каменитој прилазној стази.

Резултат наведених конзерваторских радова је пет икона, од којих три представљају цјелину истих димензија; 60x80x2цм и то су: Исус Христос, Св. Јован и Св. Спиридон.

Заључујемо да је ријеч о оригиналним престоним иконама из цркве св. Јована које су приликом обнове цркве 1935. године скинуте са иконостаса јер су, како смо већ раније претпоставили већ тада биле оштећене. Недостаје представа Богородице. Ако је нови иконостас опо-

нашао стари, по броју отвора (једне централне и двоје бочних двери), то је на њему било довољно мјеста за ове четири иконе. Иконе су изведене на дрвеној подлози формираној спајањем више комада дрвета, различитих димензија и различите обраде.

Дијелови дрвета су спојени лијепљењем, а затим са полеђине ојачани дрвеним лајснама, типа кушака. Лајсне нијесу биле ужлијебљене већ само прикуцане за дрвену подлогу. На мјестима спојева дрвених дијелова, а према лицу икона дрво је обрађено засијецањем плитких удубљења ширине око 2 цм, по један цм са једне и са друге стране споја. На овако припремљене површине лијепљене су платнене траке ширине неколико цм, са циљем ојачања грунда и бојеног слоја и њихове превентивне заштите од пуцања. Избор дрвета, припрема дрвене подлоге, начин ојачања и обраде спојева, карактеристичан је за иконе које су настале у радионицама Боко-которске сликарске школе у другој половини 18. вијека.

Преко овако припремљене подлоге наношен је кредно-гуткални грунд а затим су иконе осликаване јајчаном темпером. Није примијећена употреба позлате. Примијећена је употреба сребрних листића који су имитирали позлату. Овај ефекат позлаћивања често су користили сликари Боко-которске сликарске школе. Сребрни листићи су лакирани слојем лака са шафраном. На тај начин се постизао златни ефекат. Један од разлога примјене сребра, умјесто злата је, како се претпоставља и материјални моменат овог сликарства.

Веће површине позадине ријешене су тонским диобама у виду подјела на зоне и поља, примјеном зелене, плаве и црвене боје. Доминантан елемент ликовних рјешења је цртеж изведен црном бојом. Сликарско-технолошке карактеристике бојеног слоја и примијењена ликовна рјешења одговарају радовима насталим у радионицама сликара Боко-которске сликарске школе. Особеност ових икона чине примијењена иконографска рјешења.

***

Исус Христос, као Велики Архијереј,
престона икона, дим. 60x80x2 цм (сл. бр. 3).

Слика 3.- *Исус Христос, као Велики Архијереј,* престона икона, дим. 60x80x2 цм, послје конзерваторских радова. Снимио С. Кордић

Исус Христос је представљен у стојећем положају, као цијела фигура са митром на глави. Десном руком благосиља, а у лијевој руци држи затворено Јеванђеље. Са његове десне стране, поред руке која благосиља расте и пуши дрво живота. Истовјетно дрво расте и са његове лијевој стране над отвореним Јеванђељем.

Јеванђеље је постављено на олтарској трпези. Текст у Јеванђељу је оштећен и није га могуће прочитати. Исписан је црном бојом, крупним, правилним словима. Претпостављамо да се ради о некој од Јеванђеоских порука које говоре о Исусу Христу као Цару Славе. Исус Христос, овако представљен, као Велики Архијереј има значење Првосвештеника.

У Посланици Јеврејима каже се: “Имајући, дакле, Првосвештеника великог који је прошао небеса, Исуса сина Божјег, треба да се држимо чврсто вјере коју исповиједамо.” (Јеврејима 5:10)

Представа Исуса Христа као Првосвештеника у стојећем положају неубичајена је у зони престоних икона. Представља јединствени примјер у Боки Которској.

Као допојасно рјешење налазимо је на престоним иконама у манастирима: Крупе, Крке и Драговића. Рјешења у манастирима Крупе и Крке дјело су критског иконописца Јована Апаке.⁵

Исус Христос, као Велики Архијереј, у стојећем положају, приказан је на Царским дверима у капели св. Спиридона у Котору.⁶

Оваква представа Исуса Христа, као Великог Архијереја, на једној страни значи свеукупну теологију његовог доласка и искупљења људског рода, а на другој страни оваква представа симболише његову пуноћу Богочовјека, као Првосвештеника, преко Великог Архијереја, као пророка, преко Јеванђеља у руци и отвореног Јеванђеља поред њега и као Цара Славе са митром на глави.

***

Свети Спиридон, престона икона,

дим. 60x80x2 цм, икона је урамљена профилисаним, обојеном, дрвеном лајсном (слике 4. и 5.).

Слика 4.- *Св. Спиридон, престона икона, дим. 60x80x2цм, затечено стање 12.02.2004. год. Снимио С. Баришић*

⁵ Слободан Милеуснић, иконостас у капели Св. Спиридона у Котору, научни скуп, Црква светог Луке кроз вјекове, Зборник радова, Котор 1997. год., стр. 227.

⁶ Иконостас у капели Светог Спиридона настао је осамдесетих година 18. вијека. По иконосликарским одликама припада критској сликарској школи.

Слика 5.- Св. Спиридон (престона икона, дим. 60x80x2цм), после конзерваторских радова.

Снимио С. Кордић.

Свети Спиридон је приказан у архијерејској одежди, у усправном положају у ковчегу – олтару, украшеном бисерима. Иза олтара се спушта богато набрана црвена завјеса.

Ово је уобичајени начин представе овог светитеља, преузет из итало-критских рјешења. Веома су честе иконе са оваквим представама св. Спиридона на подручју Боке. Стизале су као импорт.

Рађене су сликарски коректно, на доброј подлози и квалитетно припремљеној позлати али најчешће као схематска рјешења.

Потичу из друге половине 18. вијека.

Њихова заступљеност на подручју Боке Которске свједочи о поштовању култа овог светитеља који се на овом подручју славио заједно са култом св. Николе, као заштитник помораца.

Мошти св. Спиридона чувају се на Крфу, одакле му се култ шири по Далмацији и Истри, а бројне иконе стижу и до нас.⁷

⁷ Лексикон иконографије, литургије и симболике западног кршћанства, Загреб 1990, стр. 542.

Ове иконе најчешће су насликане у Венецији гдје је при цркви Сан Георгио деи Греаци била формирана иконописачка колонија коју су формирали бројни иконописци који су напустили Крит, по губљењу независности 1669. године, а који и даље сликају у духу критске сликарске традиције.

Иконе настале у овој колонији познате су као итало-критска сликарска школа.

Аутор иконе Светог Спиридона копирао је већ познато рјешење, користећи неку од ових икона, прилагођавајући га сопственом умијећу, могућностима и традицији локалне школе којој је припадао.

Тако свечев гроб подсјећа на стилизовани барокни балдахин, а начин на који је ријешена завјеса је стилизовано рјешење карактеристичних завјеса које грчки сликари у 18. вијеку често стављају на своје иконе израђене у Венецији.

***

**Свети Јован Крститељ, престоно икона,
дим 60x80x2цм (слика бр. 6)**

Слика 6. - *Свети Јован Крститељ, престоно икона, дим. 60x80x2 цм, послије конзерваторских радова. Снимио С. Кордић*

Свети Јован је представљен као допојасна фигура. Десном руком благосиља у лијевој руци држи отворен свитак са текстом који није могуће прочитати због оштећења.

Одјевен је у зелену хаљину преко које је пребачен огртач од камиље длаке.

Његов лик и руке моделовани су пластично. Инкарнат је ријешен у мрком тоналитету који је потенциран јаким освјетљење. Лик доминира по величини и по упечатљивости израза. Изражајност лика потенцирана је јаким, динамичним цртежом изведеним црном бојом.

Напомене ради, на другим двијема престоним иконама светитељи су приказани као стојеће фигуре, па је утисак њиховог лика изгубљен у композиционој цјелини.

На основу напред изнесених анализа и запажања, техничко-технолошких карактеристика подлоге, избора дрвета, припреме и обраде дрвета, начина ојачања и обраде спојева као и на основу сликарско-технолошких, стилских и ликовних карактеристика бојеног слоја, закључено је да су престоње иконе са иконостаса из цркве св. Јована – Калимож, насликане у радионици сликара Петра Рафаиловића у II половини 18. вијека.

Необичност примијењених иконографских рјешења објашњава се прилагодљивошћу сликара, Петра Рафаиловића, који је копирао рјешења која је запазио у тада већ барокном окружењу или се повиновао захтјевима наручиоца.

Примјера ради, Исус Христос, као Велики Архијереј приказан је на Царским дверима на иконостасу у капели св. Спиридона у Котору. На истом иконостасу представљен је и св. Спиридон.

Треба свакако напоменути везу Петра Рафаиловића са капелом св. Спиридона у Котору. Тих година, тачније 07.12.1777. године, израђене су Царске двери за иконостас у цркви св. Луке, при којој је приздана капела св. Спиридона. Ове царске двери израђене су у радионици Петра Рафаиловића.

Петар Рафаиловић је изгледа преузео породичну радионицу половином 18. вијека. 1767. године наилазимо на његов потпис на иконостасу (на постољу Распећа) у цркви св. Спиридона у Ђеновићима.⁸

1770. године израдио је иконостас за цркву св. Стефана у Врановићима, Доњи Грбаљ.

---

⁸ Рајко Вујичић, Докторска теза, необјављено. Ове иконе су припадале иконостасу у цркви св. Стефана у Ђеновићима, а током рата 1941/45 годину уклопљене су у иконостас цркве св. Спиридона у Ђеновићима.

1771. године израдио је иконостас у цркви св. Лазара Јерусалимског у Мрковима, Луштица.

Између 1775. и 1776. године радио је са помоћницима у манастиру Бања код Рисна.

Није нам намјера да се даље бавимо његовим радом. Жељели смо само да напоменемо да је Петар Рафаиловић у другој половини 18. вијека имао разрађену сликарску радионицу у којој је био окупио знатан број помоћника који су израдили велики број иконостаса и десетине икона различитог квалитета. Иконе у цркви св. Јована су само мали дио из њиховог стваралачког опуса.

***

У цркви св. Јована пронађене су још двије иконе које смо поменули на самом почетку, а које су затечене као дјелови помоћног радног стола. То су престоне иконе, *Богородица* (дио иконе) и *св. Јован*, дим. 60x73x1,5cm (слика бр. 7. и 8.).

Слика 7.- *Богородица*,
послије конзерваторских
радова.
Снимио С. Кордић

Слика 8.- Св. Јован,
престона икона, дим.
60x73x1,5цм, после
конз. радова.
Снимио С. Кордић

Интересантно је напоменути да је св. Јован приказан као Анђеоски вијесник са крилима. У горњем дијелу иконе, на црвеној подлози црним словима је исписан натпис. Могу се прочитати дјелови сигнатуре, Св. Јован Богослов.

На основу карактеристика дрвене подлоге и карактеристика бојеног слоја, закључено је да су ово престоне иконе са иконостаса из цркве Св. Николе, Репаји.

Репаји су сусједно село у односу на Калимож.

У самој цркви св. Николе - Репаји, на иконостасу налази се икона св. Николе која је истих техничко-технолошких и сликарских карактеристика као и ове двије иконе.

У цркви св. Николе чува се и осликани комад дрвене греде на којему

је уписана година 1754. На иконама из цркве с. Николе, Репаји, изведени су неопходни конзерваторски радови. Њихов живот је настављен.

Покушај њихове анализе остављамо за неку другу прилику.

Закључак

Једанаест комада дрвета из цркве св. Јована, Калимож, су престоне иконе које су припадале старијем иконостасу у овој цркви.

Насликане су у другој половини 18. вијека и то после 1770. године. Насликане су у радионици Петра Рафаиловића, једног од сликара који су подржали и одржали традицију домаћих иконописаца аутентичног стила, традицију Боко-каторске иконописне школе и традицију породице Димитријевић – Рафаиловић.

Овим радом смо покушали да скренемо пажњу на потребу да се сваки дјелић бојеног слоја на икони сачува, јер има своју малу, људску, иконографску, историјску, културну и друштвену причу.

Упоредо, овим радом смо покушали подсјетити на обавезу, а и потребу, да и у околностима у којима живимо морамо смоћи снаге да се изборимо за мале дијелове, јер мали дијелови су врло често и велике цјелине.

Jasminka GRGUREVIĆ

ICONS FROM ST JOVAN'S CHURCH – KALIMOŽ
Summary

The icons that the author deals with in this paper were come upon in St Jovan's Church, Kalimož, above Bjelske Kruševice, in February 2002, in poor condition. Over 60% of the wooden base was impaired by worms, moisture and mechanic destruction.

The icons were transported to the Atelier for Conservation of Painting of the Regional Institute for Protection of Cultural Monuments in Kotor, where they were subjected to urgently needed conservational works.

Parallelly with the conservational works, the characteristics of the treated icons were studied: time of their production and the workshop in which they were made.

It was concluded that they are altar icons that belonged to the older iconostasis of St. Jovan's Church. The icons were substituted by new icons in 1935 on the occasion of the renewal of the Church.

It was concluded that the icons were painted in the spirit of home icon painting tradition, authentic style; the tradition of the Boka Kotorska icon painting school and the tradition of the Dimitrijević -Rafailović family.

Parallelly it was concluded that the icons were painted in the workshop of Petar Rafailović in the second half of the 18th century. To the professional public the described icons present so far unknown works.